

З.І. Трацяк

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
e-mail: zoya.tretyak@rambler.ru

УДК 821.161.3

**ВОБРАЗЫ ВАЙНЫ ВАЧЫМА АПАВЯДАЛЬНІКА-ПАДЛЕТКА
(на матэрыяле аповесцей «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» А. Якімовіча)**

Ключавыя словы: беларуская ваенная проза, Першая сусветная вайна, аксіялагічны крызіс, А. Якімовіч.

У артыкуле разглядаюцца спецыфічныя рысы аповесцей «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» А. Якімовіча, прысвечаных падзеям 1914–1918 гг. Характарызуюцца асноўныя мастацкія прыёмы ўвасаблення Першай сусветнай вайны і рэвалюцыі 1917 г. (постаць падлетка-аповядальніка, выкарыстанне эпістальных элементаў, стылізацыя пад салдацкі наратыў).

Увасабленне падзей пачатку мінулага стагоддзя запатрабавала ад мастакоў слова пошукаў адмысловага персанажа, чуйнага да радыкальных грамадска-палітычных змен. Невыпадкава З. Бядуля, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, Я. Колас, К. Чорны, І. Навуменка, І. Шамякін, А. Якімовіч час ад часу абіралі ў якасці галоўнага персанажа сваіх твораў героя маладога веку, які толькі спасцігаў сэнс жыцця. Такая постаць была надзвычай прыцягальнай, бо аповед пра яе дазваляў прасачыць шэраг значных працэсаў: набыццё ведаў пра сябе і свет, абвяржэнне пэўных сацыяльных стэрэатыпаў, засваенне новых ідэалагем.

Аповесці А. Якімовіча «Канец сервітуту» і «Цяжкі год», якія разам з кнігамі «Адкуль ліха на свеце» і «Кастусь Каліноўскі» ўтвараюць тэтралогію на гістарычную тэматыку, на нашу думку, займаюць адмысловае месца сярод кніг, прысвечаных Першай сусветнай вайне, бо тыя падзеі пададзены выключна з пункту погляду падлетка, які не мог выбрацца з віхуры часу, сталенчы на фоне і пад уплывам нязнаных раней катаклізмаў. Паводле І. Разанава, «ні ў адной з аповесцей А. Якімовіча няма таго маленькага, адасобленага ад жыцця дарослых, дзіцячага свету, у якім дзейнічаюць яго героі. У творах жыццё дзяцей і падлеткаў ... падаецца ў цеснай сувязі з жыццём і дзейнасцю іх бацькоў, старэйшых таварышаў, настаўнікаў» [1, с. 5].

У адрозненне ад Лявона Задумы («На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага), Левіна («Набліжэнне» З. Бядулі) ці Лясніцкага («Сцежкі-дарожкі» М. Зарэцкага) перад чытачом паўстала асоба, якая не паспела сфармаваць адмысловае светапогляд. Свае адносіны з асяроддзем такі персанаж спачатку будаваў на грунце ідэі, засвоеных ад дарослых (праблема сацыяльнай няроўнасці, загання існаўчага грамадска-палітычнага ладу, недавер да чалавека, надзеленага ўладай) ці дзякуючы пачатковай школьнай адукацыі. Паступова малады герой атрымліваў пацвярджэнне ці абвяржэнне пачутай ад іншых інфармацыі, набываў крытыцызм мыслення, неабходны для далейшага жыцця. Асабліва інтэнсіўна гэты працэс праходзіў у час сусветнай вайны і рэвалюцыі 1917 г.

Паказальна і тое, што аповядальнік і галоўны герой у аповесцях «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» А. Якімовіча – гэта адна і тая ж асоба рознага ўзросту. Пэўны часавы прамежак дазваляў Петрусю-аповядальніку вылучаць, напрыклад, знакавыя эпізоды, звязаныя ў тым ліку і са зменамі, якія некалі адбыліся ў яго мысленні за час паскоранага сталення ў навальнічнай атмасферы 1910-х гг. Затое назіранні Петрака-персанажа надалі экспрэсіі, дзіцячай непасрэднасці і аўтэнтычнасці расказанаму. Адзначым, што абраная А. Якімовічам тэхніка выкладу матэрыялу карэлюе з аповедам у кнізе І. Шамякіна «Першы генерал». Галоўнае адрозненне абодвух аповесцей, на нашу думку, звязана з постаццю героя-аповядальніка: у выпадку з аповесцямі «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» складана дакладна вызначыць часавую адлегласць, якая падзяліла самі падзеі і момант іх асэнсавання. Калі звярнуцца да шамякінскага персанажа-аповядальніка, то аўтар падкрэсліваў яго сталы ўзрост, багаты жыццёвы вопыт, які даў Піліпу Жмянькову магчымасць паглядзець на сябе быццам бы «з боку», дакладна вызначыць матывы дзеянняў у маладосці.

Пільны і крыху наіўны позірк аповядальніка і галоўнага героя ў аповесцях А. Якімовіча «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» заўважаў выбітныя рысы, якія складаліся ў яскравы малюнак эпохі. Напрыклад, чытаючы ліст ад франтавіка, Пятрусь не мог зразумець, чаму «два радкі былі зусім выкраслены чорным, як сажы, чарнілам. Ды так старанна, што ніводнай літары за гэтую чарнатою ён так і не расчытаў. Хто гэта зрабіў? Той, хто пісаў? Дык навошта было гэтак заўзята чарніць сваё пісанне?» [2, с. 24]. Аўтар свядома пазбегнуў згадак пра цензуру – з'яву занадта складаную і мала зразумелую для персанажа ў тым узросце, але змог раскрыць яе ўздзеянне на чалавека, пазбаўленага права выказацца, і на яго адрасата, які не меў магчымасці даведацца праўду, каб суперажываць разам з блізкімі.

А. Якімовіч падводзіў чытачоў да высновы пра адмысловую ролю ліставання ў жыцці чалавека пачатку XX ст. З усягопрачытанага эпісталарыя яго персанаж-падлетак і іншыя героі аповесцей атрымлівалі бездзянь фактаў, якія парушалі звыклы лад мыслення, вымушалі пільней паставіцца да некаторых праблем сучаснасці (цэнзура, праца прапагандысцкай машыны, рэальная постаць ворага, франтавы побыт, сутнасць татальнай вайны). Напрыклад, ліст з фронту ад бацькі прымусіў Петруся паразважаць над некалькімі дылемамі, бо яго крэўны пісаў: «Ніколі раней не думаў ..., што змагу забіць чалавека. А вайна навучыла гэтаму. Наш салдацкі поп кажа, што забіць немца ці аўстрыяка не грэх. Немцы і аўстрыйцы не вераць у нашага бога» [2, с. 45]. Такі маральны рэалізм свецкай і духоўнай улад бянтыжыў звычайнага хлопца, які адчуваў, што падобныя адносіны да чалавечага жыцця непрымальныя, бо залішне лёгка пераносзяцца на кожнага (незалежна ад веравызнання, нацыянальнай прыналежнасці, светапогляду). Пазней бацька Петруся, апавядаючы сваёй сям'і пра ўласны ваенны вопыт, недвухсэнсоўна выказаўся па гэтым жа пытанні: «гоняць у бой, як тую скаціну. А за што? Адны за веру і цара і другія за тую ж веру і цара, хоць ён у іх і кайзерам прызываецца. Дык няхай ён згарыць, той цар, каб за яго гэтуткі людзей перабіць ды перакалечыць. А бог жа адзін і ў нас, і ў немцаў» [3, с. 250]. Згаданая вышэй цытата, прынамсі, гучыць шырэй, чым простая ілюстрацыя пэўнай запраграмаванасці аповесцей А. Якімовіча на ўзгадваанне ў тагачаснага чытача пачуццяў класавай салідарнасці ды інтэрнацыяналізму (як канстанты савецкай ідэалогіі).

Паказальна, што слова пра вайну, вуснае, напісанае ці надрукаванае, моцна прыцягвала ўвагу персанажа, далёкага ад яе падзей; асабліва, калі сэнс такога слова быў абсалютна супярэчлівым. Слухаючы апаведы франтавікоў, чытаючы іх допісы, Пятрусь ды персанажы-вайскоўцы дзівіліся: «калі верыць газетам, немцаў ужо даўно перабілі ўсіх чыста. Хто ж тады ваюе з нашымі салдатамі?» [2, с. 66]. Асабліва каштоўным для галоўнага героя аповесцей «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» быў апавед яго бацькі – салдата расійскага войска, які прайшоў праз пакуты нямецкага палону. Поўны натуралістычнай дэталізацыі, просты па форме, але глыбокі па змесце, наратыў уваходзіў у адмысловы дыялог з усім пачутым і пабачаным Петраком за час вайны. Хлопца ўразілі высновы бацькі пра сутнасць сучасных баявых дзеянняў: «я мала пабыў у самым пекле вайны, але хапіла і таго ... Расказвалі раней старыя людзі пра турэцкую вайну. Дык там што – пухкалі са стрэльбаў адзін у другога. Ні кулямётаў, ні ярапланаў з дырыжаблямі яшчэ не ведалі. Больш на штык спадзяваліся. А цяпер да штыка рэдка калі і даходзіла. Бо пакуль ты даб'яжыш да немца са штыком, ён у цябе дзясяткі куль з кулямёта выпусціць» [3, с. 248].

Акрамя ўздзеяння вуснага ці пісьмовага слова звычайны чалавек адчуваў на сабе нейкі таямнічы ўплыў візуальных вобразаў, якія тыражаваліся ўладамі: «стараства прывёз некалькі вялізных аркушаў паперы са страшнымі малюнкамі на іх ... немцы ў жалезных касках вешалі і растрэльвалі мірных людзей, узнімалі на пікі маленькіх дзетак» [2, с. 93]. Персанажы А. Якімовіча, якія патрапілі пад нямецкую акупацыю ў 1918 г., атрымалі магчымасць параўнаць вобраз немца, прапанаванага расійскай прапагандай, і кайзераўца, які ў рэальнасці прыйшоў на яго зямлю. Высветлілася, што немец-салдат усё ж меў чалавечае, а не д'ябальскае аблічча. Аднак яго паводзіны як раз нагадвалі пра ўсё інфернальнае, што падавалася ў згаданых малюнках-плакатах. Амаральныя адносіны да мірнага насельніцтва падтрымліваліся нямецкай уладай усіх узроўняў, якая імкнулася да татальнага карыстання чалавечымі рэсурсамі і матэрыяльнымі каштоўнасцямі зваёванага краю (поруч з аповесцямі А. Якімовіча ў гэтым кантэксце варта згадаць раман М. Гарэцкага «Віленскія камунары», аповесць З. Бядулі «Набліжэнне»).

А. Якімовіч падкрэсліваў складаныя пачуцці герояў-франтавікоў, калі размова датычылася немца-вайскоўца. З аднаго боку, у аповесці «Цяжкі год» яскрава паўстае думка пра спачуванне чалавеку, роўнаму сабе па сацыяльных функцыях, выконваемых у кайзераўскай Германіі (працаўнік у мірным жыцці, «гарматнае мяса» на вайне). З другога, узнікала пачуццё нянавісці, асабліва калі немец-вайсковец, выконваючы загады, пераходзіў плыткую мяжу, якая падзяляла баявыя дзеянні, што ішлі па пэўных правілах, і масавае забойства, якое парушала нормы міжнароднага гуманітарнага права. Асабліва апавядальніка абурала «вынаходніцтва» нямецкіх сапёраў, якія прыгадалі практыку выкарыстання «воўчых» ямін: «яны рабілі такія пасткі перад сваімі акапамі. Капалі глыбокія ямы, набівалі ў іх вострыя жалезіны або калы, зверху прыкрывалі галлём» [3, с. 253]. Падкрэслім, што айчынная проза пра Першую сусветную вайну не замоўчвала тэму зверстваў, неабгрунтавана жорсткіх паводзін пад час вайны. Імкнучыся да аб'ектыўнасці, З. Бядуля, А. Гародня, М. Гарэцкі, К. Чорны сведчылі, што нялюдскія паводзіны (у дачыненні да ворага, цывільнага, бежанца), на жаль, ядналі салдатаў па абодва бакі нейтральнай прасторы.

Падсумоўваючы сказанае вышэй, адзначым, што аповесці «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» А. Якімовіча – творы, якія адмыслова ўваходзяць у знаны шэраг беларускіх кніг, прысвечаных Першай сусветнай вайне. Абраны аўтарам ракурс (апавед пра падлетка на шляху сталення ў скла-

Література

- Z.I. Tratsiak**

Images of War as Seen by a Teenage Narrator

Key words: *Belarusian War Prose, World War I, axiological crisis, A. Jakimovič.*

М.В. Хаўстовіч